

GORBACSOV

SZEMTŐL SZEMBEN ÖNMAGAMMAL

– Visszaemlékezések és töprengések –

Scolar

TARTALOM

PROLÓGUS	9
----------------	---

I. RÉSZ: AZ ÉN EGYETEMEIM

Első fejezet

Szülőföldem	17
A háború	29
Vissza az iskolapadba	41
Apámmal	45

Második fejezet

Az alma mater	51
A presznyai agitációs iroda	64
Komszomolista ügyek	66
Az első találkozás	68
Diákesküvő	75
Hogyan tovább?	79

Harmadik fejezet

Visszatérés Sztavropol vidékére	86
Az emberek nem hisznek nekünk	93
Kijev – Moszkva	103
Fjodor Kulakov	108
Leonyid Jefremov	111

Negyedik fejezet

Nehéz boldog évek	115
Megint csak a véletlen	120

II. RÉSZ: A FELFELÉ VEZETŐ ÚT

Ötödik fejezet

Az én kis peresztrojkmám	131
A titkári testületben	144
Mi a helyzet másutt?	148
Andropov, Koszigin, Kulakov	151
Kemény összecsapás	158

Hatodik fejezet

Hogyan élnek más országokban?	161
Búcsú Sztavropoltól	164

Hetedik fejezet

Élet-halál harc	168
Sürgős hívás	174
Az első felszólalás	177
Puhatolózások	181

Nyolcadik fejezet

Újra Moszkvában	186
A legfelsőbb körökben – Leonyid Brezsnyev	192

Kilencedik fejezet

Afganisztáni bevonulás és élelmiszer-ellátás	199
Az agrárszektor – feneketlen verem?	201
Palotajátékok	205
„Kenyér és védelem!”	208
Andropov–Csernyenko: kötélhúzás	216
Brezsnyev halála	223

Tizedik fejezet

Andropov főtitkár 450 napja	227
„Ha majd annyit élsz, mint én – megérted”	239
A Leninről szóló beszéd	241
A kanadai út	243
Otthon... ..	247
Búcsú Andropovtól	248
Csernyenko: beteg ember az állam élén	254
Csernyenko halála	269
Így nem lehet tovább élni	273

Tizenegyedik fejezet

Raisza... ..	282
Az alapgondolat	290

III. RÉSZ: HOGYAN KÉSZÜLT A PERESZTROJKA**Tizenkettedik fejezet**

Ideje utat engedni a változásoknak	297
A kezdet... ..	301
És ismét a véletlen... ..	304

A glasznoszty próbája	307
Hátbatámadás...	313
Nyugtalanító jelzések...	315

Tizenharmadik fejezet

Új világszemlélet: az emberiség nem halhatatlan többé	322
Veszélyben Genf szellemisége	329
Visszatérés 1986-ba	338

Tizennegyedik fejezet

Nézeteltérések a felső vezetésben	340
Hitvallásom	347
Az októberi forradalom 70. évfordulója	348
A Jelcin-ügy	353
Ideológiai radikálisok és retrográdok	357
Forradalom a fejekben	363
Párton belüli és össznépi vita	364

Tizenötödik fejezet

Az új gondolkodás alapdokumentuma az ENSZ fóruma előtt	369
A szó Alekszej Levinszon történész-szociológusé: „Gorbacsov és a harmadik világháború”	375
A politikai rendszer reformja	377
A szuverenitások parádéja és a törvények harca	381
Az augusztusi puccs	394
Az utolsó kísérlet a Szovjetunió megmentésére	397
A Szovjetunió felbomlasztására irányuló akció	403
Miért siettek ennyire?	406
Még egyszer a peresztrojka körüli harcról	414
Összegzési kísérlet	417

EPILÓGUS	423
-----------------------	-----

MELLÉKLET	425
------------------------	-----

KISLEXIKON	457
-------------------------	-----

I. RÉSZ

Az én egyetemeim²

² Utalás Gorkij életrajzi trilógiájának záró darabjára, melyben ezeket az „egyeteme-
ket” szintén a megpróbáltatásokkal teli élet jelenti.

ELSŐ FEJEZET

Szülőföldem

Életem majdnem nyolcvan évéből negyvenkettőt az Elő-Kaukázusban fekvő Sztavropoli területen, a többit pedig Moszkvában éltem le.

A Kaukázus különféle civilizációk, kultúrák és vallások keresztútján fekszik. Sokszínű történelme mindig is lenyűgözött. Annak függvényében, ahogyan az orosz állam erősödött, a Kaukázus népei a vele való kapcsolatban a mindenféle hódítók elleni védelmet keresték. 1555 augusztusában Rettegett Iván az Észak-Kaukázusba küldte Andrej Scsepetovot, aki a cserkesz fejedelmek követeivel tért vissza Moszkvába. A cár a pjatyigorszki földeket örökös orosz területté nyilvánította. Fokozottan folyt az orosz állam határain a védelmi vonalak kiépítése. II. Katalin cárnő idején kezdtek hozzá az azovi–mozdoki, hét erődből álló védvonal létrehozásához. Ezek közül az egyik a sztavropoli erőd. Ennek első védői hopjori kozákok voltak (a Voronyezsi kormányzóságból), valamint a Vlagyimiri-ezred gránátosai (a Vlagyimiri kormányzóságból). Ezt követően egymás után jöttek létre a kozák falvak. A jobbagság terhei elől a parasztok délre menekültek, a későbbiekben pedig már kötelező jelleggel telepítették oda őket.

A Sztavropoli kormányzóság annak a Sztavropoli területnek az elődje, amelynek valaha én voltam az első embere. Az Orosz Birodalom e viszonylag fiatal közigazgatási egysége csak 1848-ban kapott kormányzósági státuszt Sztavropol székhellyel. Sztavropol ennek a kb. 450 kilométer hosszú és 200 kilométer széles, alapvetően síkvidég-

ki, sztyeppi területnek a legmagasabb részén terül el. A Kaukázustól a tyereki kozákok földjei választották el a vidéket, délnyugaton pedig azok a területek, ahol a II. Katalin idején Ukrajnából az Észak-Kaukázusba áttelepített kubáni kozákok éltek. A kormányzóságtól északnyugatra a doni kozákok földjei terültek el, míg északkeletre az Asztrahányi kormányzóság.

A Sztavropoli terület az Elő-Kaukázusban, Európa és Ázsia határán fekszik. A térség 14 százalékán, keleten, a csecsenföldi határnál homokos talajt találunk, 31 százalékán száraz sztyeppet, míg a többi részén termékeny, gesztenyebarna talajt és feketeföldet.

A telek zordak. A hőmérséklet gyakran süllyed mínusz 20–30 fokig. A legfőbb gondot azonban az aszályos esztendőök szelei és porviharai jelentik. A statisztika azt mutatja, hogy az elmúlt száz évben igen gyakran volt szélsőséges az időjárás. A történelemben is bevonult 1898 áprilisának hóvihara, mely több mint kétszázezer szarvasmarhát pusztított el. 1948 tavaszán a porviharok elvitték a termőtalaj legfelső rétegét, 1975–1976-ban pedig a legkegyetlenebb aszály sújtotta a vidéket (ekkor már én voltam az SZKP területi bizottságának első titkára).

A XX. század elején, a Forradalom előtt a kormányzóság népessége kb. egymillióra volt tehető. Többségében oroszok (nagyoroszok, ahogyan ezt akkoriban hivatalosan nevezték) lakták a vidéket, illetve a lakosság egyharmada ukrán (akkor hivatalosan kisorosz) volt, a többi pedig nogaj, türkmén, kalmük, örmény, grúz, görög, észt, zsidó és lengyel. A németek elkülönülve éltek a sztyeppén gazdag majorjaikban. Akadtak jómódú orosz gazdaságok is, az egyik éppen azé a családé, amelyből Alekszandr Szolzsenyicin származott. A kormányzóság területének 40 százaléka nomád szállásterület volt, legfőképpen a nogajoké, türkméneké és kalmüköké. Az Észak-Kaukázus hegyi népei (karacsajok, cserkeszek, abazák) pedig tulajdonképpen csak a szovjet időkben kerültek a Sztavropoli területre.

A kormányzóságban két város volt (Sztavropol városában a Forradalom előestéjén alig több mint 40 000-en laktak), továbbá 130 település, ezek közül 10 városi jellegű (egyikben sem több mint 15 000 lakos), 11 vasútállomás, 9 posta- és távíróállomás, valamint 21 postai kirendeltség. Állami alkalmazásban 22 városi orvos dolgozott, ugyanennyi magánorvos, illetve működött néhány községi kórház egyenként öt-öt ágygal. Volt öt közép fokú iskola, 313 egy osztálytermes iskola, Sztavropolban három könyvesbolt.

A kormányzás gazdasága a mezőgazdaságra alapult: földművelésre, marha- és juhtenyésztésre. A mezőgazdasági termékeket messzire vitték: Pétervárra, Moszkvába, Párizsba. Az ipar alapjául pedig a malmok, a viaskészítés (és gyertyaöntés), az olajsajtolás, a szeszfőzés, a bőrművesség és a tégláégetés szolgált, egyszóval csupa olyasmi, ami egy mezőgazdasági jellegű kormányzásra jellemző.

A lakosság társadalmi összetétele az akkori időkben teljesen megszo-
kottnak minősült: viszonylag nagyszámú nemesség, nagybirtokosréteg, papság, kereskedők, kispolgárság (tisztviselők, hivatalnokok, háztulajdonosok), illetve a lakosság kb. 90 százalékát kitevő parasztság (2–5 gyeszjatyina³ osztásfölddel), különféle munkások (köztük sok béres), valamint a szegény nép, mindenféle meghatározott foglalkozás nélkül.

Hát ilyen volt Sztavropol vidéke, amikor kitört az első világháború, majd az 1917-es forradalom.

Szülőföldem történelme eseményekben igen gazdag. Némelyikről a mai napig legendák keringenek. Megtudtam többek között, hogy ide száműztek huszonöt tisztet, az 1825-ös dekabrista felkelés résztvevőit. Sokuk élete a kaukázusi háborúk idején itt ért véget a hegylakókkal vívott ütközetekben. A száműzött dekabristák között volt a költő Alekszandr Odojevszkij is, aki versben felelt Puskin dekabristáknak címzett költeményére, válaszában a szállóigévé vált sorral: „Felcsap a láng, tűz lesz a szikra”⁴.

A pjatyigorszki Lermontov Emlékmúzeumban őrzik Odojevszkij naplóját. Megsárgult lapjain olyan nevekkal találkozunk, melyek már az iskolai tankönyvekből is ismerősek. Itt került közel Odojevszkij Lermontovhoz, találkozott Ogarjovval, Herzen legjobb barátjával. És mikor annakidején a tankönyvben ezt a frázist olvastam: „...a dekabristák készítették elő Herzen útját”, megelevenedett a kötelék, ami a már ismerős, kedves emberekhez fűzött, azokhoz, akik itt éltek, az én szülőföldemen. A múzeumot meglátogatva többször is izgatottan olvastam újra Ogarjov sorait:

*Ha életem hajlott öregkorba jutna,
S mi ősz hajtól ékes, járna már időben,
Mint ujjongó ifjú gondolnék a napra,*

3 Gyeszjatyina – régi orosz területmérték; 1,09 hektár.

4 Gáspár Endre fordítása.

*Hol egyszerre minden feltárult előttem...
 A végtelen puszta, kéklő hegynyúlványok –
 A korlát nélküli szabadság léptéke,
 Egy új barát hozta remények és álmok,
 A titkos közös hit acél köteléke...⁵*

Különösen érdekelt az Egyesült Szlávok Társasága által az összeesküvésbe bevont Csernyigovi- és más ezredek egyszerű katonáinak a sorsa. A Belaja Cerkov-i hadbírótság ítélete alapján mint fegyenceket Sztavropolba irányították őket. A Csernyigovi-ezred hat százada hetvenöt nap alatt tette meg a több mint 1200 versztás⁶ utat. Amikor a szalszki és a sztavropoli sztyeppén meneteltek, keresztülvágtak Letnyickoje falun, melynek templomában 1931-ben megkereszteltek. A csernyigovi katonák átmentek a járási székhelyen, Medvezsjén, a mai Krasznogvargyejszkojén is. Letnyickoje és Medvezsje között pedig ott az én szülőfalum, Privolnoje. (Mivel az 1917-es forradalom után a válást üldözték, jó néhány templomot leromboltak. Ezért kereszteltek engem a szomszéd faluban, lévén, hogy Privolnojében ekkorra már nem maradt egy templom sem.)

Sztavropol központjában láthatóak a régi erőd maradványai. Nem messze tőle még sokáig állt az az igénytelen külsejű, ósdi, földszintes épület, melyben valamikor a helyőrség székelte. Megfordult itt Puskin és Lermontov is. Sajnos a város rekonstrukciója során ezt a házat és a bazárt is elbontották, hogy a főtér és egy teljes épületegyüttes számára megtisztítsák a terepet.

Ahogy a folyó a tavaszi áradás után a partok mentén kisebb-nagyobb tavacskákat hagy maga után (mocsak), ugyanúgy a népek vándorlásai és továbbköltözései is számtalan nyomot hagytak a sztavropoli sztyeppén és a hegyek lábainál. Az ember csak járja a vidéket, s az olyan megszokott orosz elnevezések mellett, mint Moszkovszkoje, Kurszkaja, Voroncovo-Alekszandrovszkoje, lépten-nyomon ilyen helynevekbe botlik: Antuszta, Dzsalgá, Tahta – ezek mind mongol eredetűek –, vagy Acsikulak, Arzgir – ezek meg nyilván török szavak.

Az etnoszok egy területen való efféle keveredése, a különféle nyelvek, kultúrák és vallások ilyen érintkezése a világnak csak igen kevés

5 Kocsis Mihály fordítása.

6 Verszta – régi orosz hossz mérték; 1 verszta 1066,78 méter.

régiójában tapasztalható. A Sztavropoli területen az én időmben a lakosság 83 százalékát kitevő oroszok mellett éltek karacsajok, cserkeszek, abazák, nogajok, oszétok, görögök, örmények, türkmének... össze sem lehet mindet számolni. Egy-egy nemzetiség nem csupán a nyelvében más, de egyedi szokásokkal, gondolkodásmóddal, viselettel rendelkezik, sőt egyedi háztípusuk, telekelrendezésük van. Mára természetesen a települések arculata erősen megváltozott, mondhatnám úgy is, egyformává vált. Ám a XX. század elején még látni lehetett a hegylakók tipikus auljait⁷ szakljákkal⁸ és kőfalakkal; mellettük pedig a kozák és az orosz falvakat, zsúp- és nádtetős vályogházakkal s a házak körül a fiatal fák ágaiból, gallyaiból font kerítéssel. (Valaha én is tudtam ilyet csinálni, mint ahogy azzal is tisztában voltam, hogyan kell a tetőt szalmával lefedni, vagy mivel kell megöntözni, hogy a madarak ne hordják szét.)

A mi településeinken barátságos emberek laktak, akik képesek a kompromisszumokra, lévén, hogy az Észak-Kaukázusban a különféle nemzetiségek közötti egyetértés mindig is a túlélés legfőbb feltétele volt. A soknemzetiségű, többnyelvű közegben az élet megtanít a türelemre és az egymás iránti tiszteletre. Ha valaki megsért egy hegyi embert, azzal halálos ellenséget szerez magának. Viszont ha tiszteletben tartja az értékeiket és a szokásaikat, hűséges baráttra lel. Sok ilyen baráttra tettem szert, mivel már akkortájt rájöttem, hogy csakis a türelem és az egyetértés biztosíthatja az emberek közötti békét.

A Kaukázusban hallottam egyszer egy tanmesét, s baráti körben elmondtam hegyi barátaimnak:

A hegylakó nem tud vendég nélkül élni, mint ahogy levegő nélkül sem, de ha a vendég túl sokáig marad, a hegyi ember már fulladozni kezd. Beszélgetőtársaim nem értettek egyet velem:

– Ez nem igaz.

Ám én azt gondolom, hogy mégis csak van benne igazság: mindenben mértéket kell tartani.

Itt, szűkebb pátriámban kaptam az első leckéket az internacionalitásból. Ez nem elmélet volt, hanem az észak-kaukázusi mindennapok legsarkalatosabb alapelveire épült. Egymás mellett, ugyanabban a faluban, aulban, településen élnek a különféle nemzetiségű emberek, őrzik a kultúrájukat és a hagyományukat, ugyanakkor segítik is a másikat,

⁷ Telep, falu.

⁸ A kaukázusi népek jellegzetes, nem ritkán sziklafalhoz tapadó, szirtes házai.

látogatóba járnak egymáshoz, megtalálják a közös nyelvet, s persze együtt is dolgoznak.

Amikor a Szovjetunió elnöke lettem, és szembesültem az ország nemzetiségi problémáival, már nem voltak ismeretlenek számomra ezek a kérdések. Az Észak-Kaukázus szellemi kultúrájában vélem felfedezni annak a gyökereit, hogy konfliktusos helyzetekben mindig is hajlottam a kompromisszumokra. Vagyis mindennek egyáltalán nem a jellemem gyengesége az oka, mint ahogyan azt néhányan gondolják. Nálunk, az Észak-Kaukázusban enélkül is akadt elég lázadó. Nem véletlen, hogy innen toborozta seregét és indult hadba megannyi népfelkelés vezetője: Kondratyij Bulavin, Ignat Nyekraszov, Sztjepan Razin vagy Jemeljan Pugacsov. A legenda szerint Jermak, Szibéria meghódítója is a mi földünk szülötte...

A hódítók megannyi támadása a régi időkben, a közelmúlt sokéves kaukázusi háborúi mind-mind sok emberéletet követeltek. A véres polgárháborúk szintén borzasztó nyomot hagytak e vidéken.

A szovjethatalom Rosztov felől érkezett Sztavropol vidékére. A mi földünk volt az első ezen az úton, s éppen itt, a mi vidékünkön alakult meg a Vörös Gárda első osztagai. Közismert Vlagyimir Iljics Lenin üdvözlőbeszéde a Medvezsinszki Frontnak.

A Sztavropoli területen a szovjethatalmat 1918. január 1-jén kiáltották ki. Létrehozták a szovjet köztársaságot és a Népbiztosok Tanácsát. Az új hatalomtól félmillió paraszt kapott földet. Bevezették a nyolcórás munkaidőt, a termelésben a munkásellenőrzést, ingyenessé tették az iskolai oktatást. Ám a Medvezsinszki járásban márciusban már harcok folytak Kornyilov tábornok tiszti egységeivel, áprilisban pedig Alekszejev tábornok önkéntes hadseregével. 1918 júliusában a Sztavropoli Köztársaságból, valamint a Kubán–Fekete-tengeri és a Tyereki Köztársaságokból létrejött az Észak-kaukázusi Szovjet Köztársaság, amely 1919 januárjáig létezett. Ezt követően Gyenyikin és Skuro fehér generálisai vették át a hatalmat.

Az Észak-Kaukázusban rendkívül ádáz harc dúlt. A kozákok egy része, az inogorogyeckek⁹ együtt, beállt a Vörös Hadseregbe. Az 1918-as év második felében a Déli Fronton tizennégy vörös kozák ezred harcolt, melyekből később megalakultak a dandárok és a lovashadseregek.

9 Inogorogyeckek – a. m. „akik más városból jöttek”. Így nevezte a kozákság a falvaiba máshonnan érkező, nem kozák származású betelepülőket.

Helyi veteránjaink állították, hogy a Bugyonnij és Vorosilov vezette nevezetes Első Lovashadseregben a sztavropoliak aránya majdnem 40 százalékra rúgott. Ám a kozákság másik, jelentősebb része a fehérek oldalára állt. Amikor kitört a doni felkelés, és Krasznoznov tábornok a német csapatok segítségével katonai diktatúrát vezetett be, körülbelül 45 000, a szovjethatalommal szimpatizáló kozákot lőttek agyon vagy akasztottak fel. Egyébként a vörösök sem teketóriáztak, s nem riadtak vissza a legkegyetlenebb intézkedésektől sem, még ha öregekről, nőkről vagy éppen gyerekekről volt is szó. Máig emlékszem arra a históriára, amiről Vaszilij Ivanovics Knyiga tábornok beszélt:

A szovjethatalom fennállásának 50. évfordulóját ünnepelték 1967-ben. A polgárháború sok résztvevője osztotta meg akkoriban emlékeit az emberekkel azokról az időkről. Járták a városokat és a falvakat, különösen iskolásokkal találkoztak sokszor, illetve általában a fiatalokkal. Knyiga tábornokot, a polgárháború hőseit is meghívták szülőföldjére, a kormányzóság északi részére, ahol a szovjethatalomért harcolt. A tábornok nem utasította vissza a meghívást, de testőrséget kért. Ez a kérés mindenkiből csodálkozást váltott ki.

– Miért kéne neked testőrség, Vaszilij Ivanovics?!

– Mindenképpen szükségem van rá. A polgárháború alatt ott minden falut letaroltunk.

– Hogyhogy letaroltatok?

– Hát úgy. Letaroltunk...

– Mindet?

– Hát, az is lehet, hogy nem mindet. Úgy gondolom, valaki még maradhatott... és emlékszik.

Vajon hány falut romboltak így le a fehérek és a vörösök? Saját magukat irtották, a saját népüket! Knyiga tábornok hivatásos katona volt, azok pedig másképpen tekintettek az emberéletre. De láthatóan ő sem lelt békességet, gyötörte a lelkiismerete, s egészen haláláig emlékezett milderre.

A ma már közismert *Törzskapitány* című észak-kaukázusi polgárháborús dal szövege így hangzik:

*Harcba, csatába mégy
A népbatalomért,
Vállvetve a népeddel!*

Hányszor hallottam már, hogy az új társadalomba való átmenet idején az erőszak nemcsak hogy igazolható, de egyenesen szükséges is. Hogy a forradalmak során legtöbbször tényleg nem lehet elkerülni a vérontást, ez tény. Ám az erőszakban látni a problémák megoldásának univerzális eszközét, s valamiféle magasabb célok elérése érdekében ezt alkalmazni, azaz újfent a nép „letarolásához” folyamodni – embertelen és kegyetlen dolog.

A Gorbacsov család a XIX. század második felében, a jobbágyrendszer eltörlése után érkezett Sztavropol vidékére. Dédapám, Mojszej Gorbacsov három fiával, Alekszejel, Grigorijjal és Andrejjel telepedett le a jóval korábban alapított Privolnoje falu legszélén. Privolnoje, Letnyickoje és Medvevsze falvak koronaparaszttal való betelepítése az 1824. március 22-i rendelet alapján 1825-ben kezdődött, majd a század második felében folytatódott volt földesúri jobbágyok betelepítésével az Orlovi, Tulai, Voronyezsi, Csernyigovi és más kormányzóságokból. A Gorbacsovok eleinte egy nagy, tizennyolc fős családban éltek. Körülöttük pedig közelebbi és távolabbi rokonok, mindahányan Gorbacsovok. Később a fiúknak és családjaiknak házakat építettek. A nagyapám, Andrej Mojszejevics, aki akkorra már elvette nagyanyámat, Sztjepanyidát, a saját családjával élt. 1909-ben született meg a fiuk, Szergej – az én apám.

Privolnoje szélén, közvetlenül Gorbacsovék és legközelebbi rokonaik mellett lakott a Gopkalo házaspár: Pantyelej Jefimovics és Vaszilisz Lukjanovna. A férj Csernyigov környékéről származott, a feleség Harkov vidékéről – mindketten ukránok voltak. Ugyanabban az időben érkeztek, mint a Gorbacsov család, s ők is a falu szélén telepedtek le. Volt egy lányuk, Marija – ő lett az anyám.

1929-ben, amikor apám húsz-, anyám pedig tizennyolc éves volt, összeházasodtak. A családi hagyományból tudom, hogy anyám nem akart hozzámenni apámhoz, de a két nagyapa megegyezett. Anyám tett az apámnak. Szerette. Egész életében szerette az anyámat, és gondoskodott róla. Sok mindent elnézett neki. Bárhová utazott is, mikor visszajött, mindig hozott neki ajándékot. Ajándékot Marijának!¹⁰

A mi őseink, így két nagyapám is, egészen másképpen értelmezték „oroszságuk” fogalmát. „Orosznak” lenni annyit jelentett, hogy az

10 Utalás Valentyin Raszputyin *Pénzt Marijának* című kisregényére, melyben a bolti leltárt komoly hiánnyal záró Marija aggódó férje próbál feleségének mindenholnan pénzt hazahozni.

ember ehhez az államhoz, a pravoszláv valláshoz, az orosz kultúrához tartozik. Nem volt különösebb jelentősége, hogy ki is vagy – *bobol*, azaz ukrán, vagy pedig *muszka*, vagyis orosz. Nem véletlen, hogy Sztavropol és Kubán vidékén már gyermekkorától kezdve mindenki jól ismerte az ukrán és az orosz dalokat is, s könnyedén tudott váltani egyik nyelvről a másikra.

Házasságkötésük után az utca másik oldalára költöztünk, anyám Andrej nagyapja házában lakott, ahol rajta és apámon kívül még öt gyerek volt. Én 1931. március 2-án születtem. És, mint már mondtam, a szomszéd falu, Letnyickoje templomában kereszteltek meg. Anyám és apám a születésemtől Viktornak nevezett el, ám a keresztelő után, mikor a pap megkérdezte, milyen nevet adnak nekem, nagyapám azt felelte: Mihail. Azután meleg báránybundába bugyoláltak, s átvittek Privolnojéba. Mint kiderült, nem is annyira azért csinálták ezt velem, hogy meg ne fagyjak, hanem hogy gazdag legyek... Ez volt a szokás.

Andrej nagyapja háza eléggé hosszú épület volt. A kelet-nyugati irányú ház három részből állt. Az első rész a szoba (tisztaszoba) volt, itt aludt a nagyapám és a nagyanyám; a helyiség keleti sarkát egy nagyobacska, igen szép ikonosztáz díszítette, döngölt padlóját a család tagjai által szőtt futószőnyegekkel terítették le. A ház második része a családi rész volt, orosz kemencével¹¹, melyhez egy kiskemencét is hozzáépítettek. Az ablakoknál a fal mentén állt az ebédlőasztal és a pad. A nagykemencében sült a kenyér, minden mást a kiskemencén készítettek. A gyerekek a kemencén aludtak. Apámnak és anyámnak a házasságkötésük után e helyiségből választottak le egy részt. Innen nyílt a pitvar.¹²

Végül következett a ház harmadik szakasza: a gazdasági rész. Itt rekeszekben tárolták a gabonát, a takarmányt és a vetőmagot, a tető alá pedig száraz kenyérral teli zsákokat akasztottak. Kamasz koromban különösen szerettem a padláson elrejtőzni, ahol jókat szunyókáltam. Egyszer itt két, színes papírokkal teli zsákot találtam. Mint kiderült, az 1917-es Ideiglenes Kormány idejéből származó Kerenszkij-féle pénzekre bukkantam. Ezt követően még sokáig megvoltak. Nagyapám bizonyára úgy gondolta, hogy egyszer majd jók lesznek valamire. Paraszti logika!

A ház mögött terültek el az istállók, s itt tárolták a tüzelő egy részét is.

11 Jellegzetes, téglából vagy agyagból épített, széles alapzatú, általában szögletes kemencetípus.

12 A pitvar kötötte össze a lakórészt a tornáccal, s egyúttal elválasztotta a gazdasági résztől.